

Andreas Fuchs (1960) a Tübingeni Egyetem tanára. Fő kutatási területe az ókori Mezopotámia, közelebről az Újasszír Birodalom had- és kultúrtörténete. A téma alapvető szakirodalmát jelentik a II. Šarrukīn királyfeliratait és királyi levelezését tartalmazó forrásközlései.

# Katonaállam volt-e az Újasszír Birodalom?

Andreas Fuchs

A félreértések elkerülése végett először is szükség van a „katonaállam” és az „állam” fogalmak meghatározására.

Az egyszerűség kedvéért az államon olyan uralom- és szervezetformát fogunk érteni, mely

- (1) egy bizonyos terület felett uralkodik, amelyen belül valamennyi lakos felett illetékes, ahol központi hatóságként működik, és uralmát nem kell mással megosztania; továbbá
- (2) megújítási mechanizmusokkal és ezáltal bizonyos tartóssággal rendelkezik.

AsszírIA mindkét kritériumnak megfelel. A királyság és a templom alakjában AsszírIA olyan intézményekkel bírt, amelyek a vizsgálódásunk tárgyát képező időszakban már sok száz éves múltra tekintettek vissza. A templomok ekkor a király ellenőrzése alatt álltak, az övén kívül *de iure* és legtöbbször *de facto* sem rendelkezett fölöttük más hatalom.

Katonaállamról, másfelől, akkor beszélhetünk, ha egy államnak

- (1) szándéka és ideológiai-vallási alapja a háborúra való készség,
- (2) a hadviselést lakosságának többsége számára legfontosabb főfoglalkozássá teszi,
- (3) szervezetenként képes arra, hogy eszközeit nagy részben és tartósan hadviselésre használja, és, végül, ha
- (4) az állam fennmaradása szinte teljes egészében és anyagi szinten is a katonai sikerességen alapszik.

Mind a négy feltétel teljesülése szükséges, amint ezt a következő két példa is megmutatja.

Noha az európai középkor igen harcias nemességgel bírt, a fenti definíciónak megfelelő államszervezettel nem rendelkezett, ezért a nemességnek az egyházzal kellett osztoznia a hatalomban. Ez a kaotikus hatalmi rendszer az erőforrásoknak csupán részleges mozgósítását tette lehetővé, és a hosszabb távú hatalomkoncentráció eleve lehetetlen volt.

Ezzel szemben áll a második példa, a Szung-dinasztia kori Kína, a Kr. u. 11. században. E dinasztia császárai birodalmuk erőforrásai felett messzemenően rendelkeztek, és bevételeik nagyobb részét ténylegesen katonai célú kiadásokra fordították. Ám mindezt kényszerből tették, mivel birodalmuk folyamatos külső fenyegetettségnek volt kitéve. Az elit értékrendje és irányultsága – a lakosságéhoz hasonlóan – háborúellenes volt, és a katonaságra mindkét réteg elutasítással és bizalmatlansággal tekintett. A Szung kori Kína nem szorult rá a háborúra, és sokkal jobban boldogult nélküle.<sup>1</sup>

A középkori európai királyságok és a Szung kori Kína csupán a kritériumok egy részének feleltek meg, ezért esetükben nem beszélhetünk katonaállamról.

Vajon az említett kritériumok érvényesek-e az Újasszír Birodalomra? Hogy ennek megítéléséhez eljuthassunk, előbb szólnunk kell magáról AsszírIáról, az államalakulat



1. kép. Asszír király harci kocsiján  
(Dezső 2012b, 266, 23. kép nyomán)

történelméről és hadseregéről. Ezt követően ki kell térnünk az asszír gazdaság alapjaira, valamint a hadsereg és a társadalom többi részének viszonyára.

Asszíria kezdetben csupán Aššur városát és annak közvetlen környékét, a mai Moszultól délre, a Tigris partján fekvő területet jelentette. Tágabb értelemben Asszíria egy háromszög alakú terület, melynek csúcsait egyrészt Aššur maga, továbbá Ninive (a mai Moszul városának keleti része) és Arbéla (a mai Erbil) városok alkotják. Asszíria még e tágabb definíció szerint is csupán a mai Észak-Irak egy kis részét foglalta magában. Erről a meglehetősen szerény területi alapról kiindulva Asszíria két expanziós programot valósított meg.

A Kr. e. 14. században felszámolta a Mitanni Birodalom királyaitól való függőségét, és apránként meghódította korábbi urainak területét. Így alakult ki a Középasszír Birodalom, melynek fénykora a Kr. e. 13. századra esett. Asszíria ekkor csupán egy volt a Közel-Kelet nagyhatalmai közül, és egyáltalán nem a legjelentősebb. Nyugatról a Hettita Birodalom, délről a Babilóni Királyság közé szorítva Asszíria további terjeszkedése meglehetősen behatárolttá vált. A Kr. e. 12. századtól valamennyi szomszédjához hasonlóan Asszírának is belső és külső nehézségekkel kellett megküzdenie, melyek közül a legnagyobb veszélyt az arámi nomádok növekvő nyomása jelentette. Leginkább a röviddel a Kr. e. 1000 előtti és utáni évtizedekben szenvedett el fájdalmas területi veszteségeket. A Kr. e. 12. századi politikai porondon meghatározó nagyhatalmak közül egyedül Asszírának sikerült minden nehézség ellenére jószíven érintetlen belső struktúrával fennmaradnia.

A Kr. e. 10. század végétől ismét egy expanziós időszak kezdődött, s ez a tárgyunkat képező időszak, nevezetesen az Újasszír Birodalom kora. Kr. e. 930 és 850 között Asszíria visszaállította hatalmát a Kr. e. 12. században birtokolt területek felett, sőt terjeszkedése részben már túl is lépett azokon. A birodalom most már magában foglalta lényegében a mai Észak-Irak teljes területét, valamint a mai Szíriának az Euphratéstól keletre fekvő területeit. Az asszírok Kr. e. 850 és 745 között több hosszú hadjáratra is vállalkoztak, amelyek jóval túlnyúltak az előbb említett területeken, ám ezek mégsem ve-

zetek újabb tartományok kialakításához; az asszírok ebben a korszakban megelégedtek az újonnan alávetettek fölötti közvetett uralommal. Kr. e. 745 és 702 között újabb expanziós időszak következett, amelynek végére a birodalom a mai Irak, Szíria, Libanon, Izrael és Jordánia területét teljes mértékben, míg Délkelet-Törökország és Nyugat-Irán területének bizonyos részeit foglalta magában.

Ezzel Asszíria elérte maximális kiterjedését, amellyel a rendszer és a gyenge alapzat még éppen meg tudtak birkózni.

Körülbelül Kr. e. 702-től 627-ig Asszíria mindenekelőtt azon igyekezett, hogy ezeket a területeit megtartsa. Továbbra is akadtak említésre méltó, látványos vállalkozások, például az Egyiptom vagy Elám elleni invázió, azonban ezek a hódítások rövid életűnek bizonyultak. A legnagyobb és hosszú távon is megoldhatatlan problémának a Babilónia feletti uralom fenntartása bizonyult: a területen minden újabb generáció egyre növekvő heveséggel lázadt az asszír uralom ellen. Az utolsó ezen felkelések közül, amely Kr. e. 627-ben kezdődött, Asszíria már nem tudta levernı, ráadásul ekkor egy teljesen váratlan irányból – nevezetesen Iránból – a médek is támadást indítottak, így megpecsételődött Asszíria sorsa. Kr. e. 609-ben az utolsó asszír város is elesett, és ugyanekkor az utolsó asszír király is életét vesztette.

Az Újasszír Birodalom nem csupán rablóhadjáratokra vállalkozott, hanem a meghódított területeket – melyeknek lakossága etnikai, kulturális és nyelvi szempontból is különbözött az asszír magterületétől – próbálta uralma alatt meg is tartani. Az ennek alapjául szolgáló hivatalos ideológia éppoly arcátlan volt, mint amilyen egyszerű. Ennek értelmében az istenek az asszír királysággal együtt a világ feletti hatalmat is az asszír uralkodónak adományozták. A királynak tehát nem kellett előbb megküzdenie a világ feletti hatalomért, az máris az övé volt. És mivel a világ saját tulajdonát képezte, a lakóinak szolgálatot kellett teljesíteniük és adót kellett fizetniük neki. A király nem idegen országokat győzött le – e szemlélet alapján idegen országok nem is léteztek –, ő csupán jogos hatalmát érvényesítette ott, ahol gonosz emberek ennek gyakorlásában megakadályozták.

Bár az asszírok évszázadokon át viseltek háborúkat, saját megítélésük szerint mégsem vezettek soha egyetlen támadó háborút sem, mindig csupán a lázadókat győzték le. Ezen kívül az összes ellenségüket egyben bűnösnek is tekintették, mert a rend, ami ellen lázadtak, az istenek által volt elrendelve.<sup>2</sup> Ennek következtében a háborúk mindig igazságos háborúk voltak, mégpedig ennek minden következményével együtt: vagyis az asszírok oldalán koncentráldott minden, ami jó, a másik oldalon pedig minden gonoszság. Lázadóként és bűnösökként az asszír állam ellenségei tehát jogvesztetté is váltak – ugyanúgy, ahogy ma is jogvesztettek azok, akiket terroristának nyilvánítanak –, és az ellenük vezetett háborúkat a legnagyobb brutálissággal vívták. A katonákat a táborba visszahozott levágott fejek után jutalmazták; amit ma járulékos veszteségnek neveznénk, azt ők ünnepelték, nem pedig sajnálták. Végül már nem volt elegendő az ellenség egyszerű elpusztítása sem: a királyoknak kifejezett céljukká vált, hogy ellenségeiknek lassú és fájdalmas halált okozzanak.<sup>3</sup> Mindemellert ez mindig csupán az ellenfél lakosságának kis részét érintette, mivel az asszírok soha nem folytattak a lakosság kiirtását célzó háborút.

Amennyire egyszerű az asszír ideológiát megérteni, éppoly elfogadhatatlan volt az a többség – az áldozataik – számára,

mivel Asszíria sokat követelt, de keveset adott cserébe. Ilyen körülmények között az asszíroknak a területi terjeszkedésre tett valamennyi kísérlet során a legkeményebb ellenállással kellett számolniuk, már csak azért is, mert a hivatalos ideológiával szemben igenis voltak olyan külső hatalmak, amelyek egyáltalán nem voltak annyira gyengék, mint amennyire azt az asszírok szerették volna. Mivel az asszírok politikájának önkéntes támogatása sem volt remélhető, az egyetlen út az erőszak maradt magas igényeik megvalósítására. Ehhez pedig az egyetlen eszközt egy erőteljes hatalmi apparátusban látták, melynek középpontjában a hadsereg állt.

Mindez olyannyira sikeres volt, hogy az asszír hadsereg mintegy 300 éven át jobbnak bizonyult összes ellenfelénél, amely szembeszállt vele. Anélkül, hogy elmerülnék a részletekben, elég csupán annyit megemlíteni, hogy ez a hadsereg mind a babilóniai mocsarakban, mind a szíriai pusztákon, mind az iráni sósivatag peremvidékén és még az Örmény-hegyvidéken is tudta, miként kell győzelmet aratnia. Sőt, kételtű műveletek végrehajtására is képes volt a Perzsa-öböl vagy a Földközi-tenger térségében – igaz, ezekre csak föníciai segítséggel volt képes, hiszen Asszíria, szárazföldi hatalom lévén, nem rendelkezett saját tengeri haderővel.

De miért lehetett sikeresebb Asszíria minden ellenfelénél? Mivel manapság annyira jelentős szerepet tölt be a technológia, abba a kísértésbe eshetünk, hogy az asszírok sikerét is technológiai fölényükre vezessük vissza. Ez azonban csak nagyon korlátozott értelemben igaz. Hiszen a Kr. e. I. évezred elejének két leglényegesebb újítását, a lovaglást és a vas olcsó előállításának technológiáját Asszíria éppen csak átvette, amikor ezek a technikák már bebizonyították hasznosságukat a környező népek körében.<sup>4</sup> Az asszírok egyetlen új fegyvert sem találtak fel, viszont a fegyvertárak alapvető elemeit állandóan változtatták és továbbfejlesztették. Ez mindenképp a harci kocsira vonatkozott, amely továbbra is csataelődöntő fegyvernemnek számított; továbbá a lovasság alkalmazására és felszerelésére, valamint a különböző ostromgépekre.<sup>5</sup> Az íj, amely tulajdonképpen a legjelentősebb és legfontosabb fegyvernek számított,<sup>6</sup> változatlan maradt, és ugyanígy a közelharc fegyverek is, eltekintve a különböző nagyságú és formájú pajzsokkal való kísérletezéstől. Említésre méltó technológiai fölénytel tehát Asszíria nem rendelkezett: az írásos források alapján az asszírok és ellenfeleik nagyjából ugyanolyan fegyverekkel harcoltak.

Ha a minden kultúrában általánosan meglévő, az isteni segítségre vonatkozó feltételezést történeti elemzésünkben most figyelmen kívül hagyjuk, akkor a forrásokban az asszír fölénynek két oka mutatható ki.

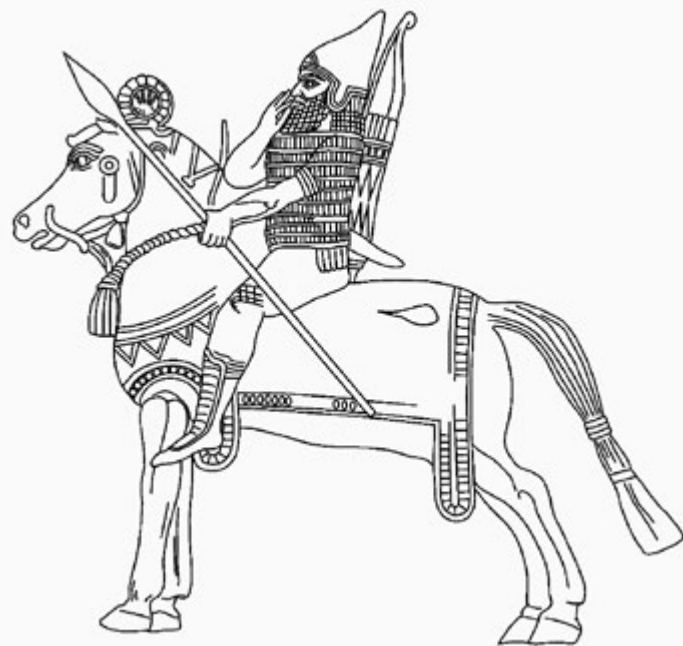
Az egyik ilyen előny a hadi jártasság volt, ami szükségszerűen következett abból a tényből, hogy az asszír király elvileg minden évben vezetett hadjáratot. E kompetencia jellegén és mértékén kívül tulajdonképpen a taktikáról is sajnálatosan keveset tudunk, mivel az asszírok számos csatájukról egyetlen hasznavehető leírást sem hagytak ránk örökül. A fegyverzet és egyes hősiesség jelenetek leírásai alapján pusztán olyan rendkívül általános sejtéseink lehetnek, hogy az ellenfelet nyílzáppal borították el, megbontván annak sorait és előkészítve ezzel a harci kocsizók rohamát, amitől a csata tényleges eldöntését várták.

Az asszír sikerek második, sokkal gyakrabban emlegetett oka a hadsereg mérete. Az asszír hadsereg tömege az ellen-

séges országot a források fordulatai szerint „ködként” vagy „viharfelhőként” borította el, vagy mint „a sáskajárás” csapott le rá. A számbeli erőfölényt könnyen megmagyarázza, hogy Asszíria a Kr. e. 10. század vége felé, mikor újabb expanzióba kezdett, bár területe némileg lecsökkent, még mindig sokkal nagyobb volt, mint a körülötte fekvő kisebb államok. És mire a Kr. e. 9. század közepe felé erősebb ellenfelek jelentek meg a porondon, maga Asszíria már akkorára növekedett, hogy a tömegében rejlő előnyt ezen újabb ellenfelekkel szemben is birtokolta. Tehát a siker titka a számbeli fölény és a nagyobb kompetencia egyesítésében állt.<sup>7</sup>

Az asszír hadinép méretéről hozzávetőleges képet ad két belső keletkezésű, nem az utókor számára készült forrás a Kr. e. 8. század végéről. Az első egy a katonai adminisztráció által készített lista, amely különféle katonai egységeket sorol fel; a listán szereplő tételek összege több mint 25 000 fő. A szöveg azonban töredékes formában maradt fenn, így az összlétszám ennél feltehetően nagyobb is lehetett, és az sem világos, hogy ezek az egységek a teljes haderőnek tulajdonképpen mekkora részét jelentették.<sup>8</sup> A második forrás egy királynak írott levél: ebben egy határerődben gyülekező seregről esik szó, amely az ott tárolt készletekből látja el magát. A kiosztott élelem és takarmány alapján kiszámítható, hogy a levél megírásának idejére már kb. 32 000 ember és 3500 állat gyűlt ott össze.<sup>9</sup> A szöveg kifejezetten utal rá, hogy további csapatok érkezésére is várnak még, és mivel a király sincs még jelen ekkor – akinek a levél szól –, ezek a számok feltehetőleg még nem tartalmazzák a birodalmi központból származó elit egységeket sem.

Az asszírok viszonylagos számbeli fölénye azáltal jött létre, hogy a hadsereget minden évben célzottan egyetlen régió ellen vetették be. Csak igen későn, és akkor is ritkán harcolt Asszíria egyszerre több ellenfél ellen. Soha nem állt rendelkezésre elegendő katona ahhoz, hogy az olyan népesebb tartományokat, mint Babilónia vagy Egyiptom, megfelelőképpen tudja megszállás alatt tartani. Ha ezeken a területeken felkelésekre került



2. kép. Asszír lovaskatona  
(Dezső 2012b, 265, 22. kép nyomán)

sor, akkor az ellenfél vagy saját támaszpontjukon izolálta az asszír helyőrségeket, vagy egyszerűen kisöpörte őket.

Tekintettel a hadsereg jelentőségére és több tízezer fős létszámára, rendkívül sajnálatos, hogy alig ismerjük társadalmi összetételét: a számos adminisztratív dokumentum ellenére is csupán nagyon keveset tudunk erről.<sup>10</sup> A rekrutáció rendszeréről még annál is kevesebbet tudunk, mint a hadsereg felépítéséről – pedig ismereteink e téren is szerénynek mondhatók –, hiszen minderről a források egyáltalán nem mondanak semmit. Az asszír hadsereg heterogenitása miatt a Kr. e. 8. század közepétől mindenesetre kizárható, hogy a kiképzés minden csapatnál azonos elvek szerint valósult volna meg.

Egy nagy létszámú hadsereg említésére a mai olvasónak valószínűleg az ezzel kapcsolatos magas költségek jutnak az eszébe. Az asszírok ebben a tekintetben megkísérelték, hogy a terheket, mindenekelőtt a sereg élelemmel és takarmánnyal való ellátásának terhét, egyenletesen osszák szét a birodalmon belül. Ennek érdekében a hadjáratok közötti időben a helytartó visszavezette saját csapatait az adott tartományba, hogy ott lássa el őket, s ezáltal a hadsereg jelentős részének ellátása nem az asszír magterület számára jelentett terhet. Minden tartományi főváros és minden támaszpont egyúttal raktár is volt, ami lehetővé tette az átvonuló csapatok zavartalan és gyors előrehaladását, s elkerülhetővé vált a földműves lakosság beszolgáltatásokkal való zaklatása. Bár ezeket a magtárakat a helyi lakosságnak kellett feltöltenie, ezek az adók előre szabályozottak és ezáltal kiszámíthatóak voltak. Az évenkénti hadjáratok a hadsereg ellátásának terhét jelentős részben az ellenségre rótták, az ő tartalékait élte fel a sereg, amíg országukat dúlta.

Ám ez még nem minden. Az asszír királyok alapvető elgondolása az volt, hogy hadseregük ne csupán ne eméssze fel a jövedelmüket, hanem nagymértékben gyarapítani is segítsen azt. Először is a hadjáratoknak lehetőleg gazdag zsákmányt kellett eredményezniük, bár annak mibenléte természetesen az adott prédától függött. A szegény, ám mozgékony és agresszív arámi nomádok elleni védekezés a Kr. e. 11–10. században ebből a szempontból éppoly problematikus volt, mint amennyire megterhelő, mivel pusztán pénzügyi értelemben egyáltalán nem volt jövedelmező. Kielégítőbben alakultak például a gazdag szíriai és levantei államok elleni hadjáratok, amelyeket követően az arany és az ezüst tonnaszám került az asszír kincstárba.<sup>11</sup> Az ilyesféle bevétel esetén természetes, hogy az jelentős mértékben függ a véletlentől, nagy ingadozásoknak van kitéve, és sem a mértéke, sem a fajtája nem kalkulálható előre.

A birodalom eltartása szempontjából sokkal fontosabb volt az adófizetés formájában megvalósuló folyamatos bevétel. Ezt a rendszert csupán a hadsereg pusztából fakadó fenyegetés működtette, és adójavak formájában egész folyamát indította a birodalmi centrum felé az olyan értékes készárúknak, állatoknak és mindenféle nyersanyagoknak, amiket máskülönb a birodalom nehezen tudott volna megfizetni.<sup>12</sup> Az uralkodó szempontjából tehát a hadsereg már csak az állami jövedelmek tekintetében is a legjelentősebb tényezőnek számított. De eltekintve a hadseregnek köszönhetően megszerzett javak gazdasági hozadékától, egyedül a hadsereg tudta garantálni a birodalom egyben tartását is: egyrészt a függetlenségi törekvések erőszakos elnyomása, másrészt az együttműködni kész kliens és vazallus uralkodók határvédelmének és saját területük feletti uralmuknak a garantálása révén.

Milyen pozíciót töltött be tehát a fegyveres erő az asszír társadalom nem katonáskodó csoportjaival összefüggésben?

Először is fontos tisztáznunk, hogy az Asszír Birodalomban nem a magterületen születettek és a tartományok lakói közötti ellentét vált döntővé, hanem az uralkodó hatalmi apparátusához való tartozás vagy nem tartozás viszonyrendszere. A római polgárjog megfelelője nem létezett, és azt, hogy valaki asszír volt-e, sokkal kevésbé határozta meg a privilégiumok, mint a kötelességek. A király az alávetett népeket egyúttal asszírrá is tette, mivel rájuk ugyanazon adókat és szolgáltatásokat rótták ki, mint amit az asszíroknak kellett teljesíteniük. Ezen kötelességek alól mentességet kaptak mindenekelőtt a templomok és a tőlük függő viszonyban lévő személyek, valamint azok, akiket az uralkodó meg kívánt jutalmazni.<sup>13</sup>

Azokat az embereket azonban, akik nem tartoztak az állami apparátushoz, a királyfeliratok szövegei gyakran az állatokhoz hasonlítják. A király lemészárolja őket, ha lázadók vagy ellenségek, és a foglyokat úgy osztja szét a seregének, mint a juhokat, vagy „zöldellő réteken legelteti” őket – ez szó szerinti egyezés a Biblia szövegével –, mihelyst új alattvalóként tekint rájuk.<sup>14</sup> Az uralkodó számára az ország élő felszerelési tárgyainak számítottak; ahogy a lakáson belül a bútorokat igény szerint ide-oda tologatjuk, az asszírok úgy csoportosították át egész népeket, ha úgy vélték, hogy egy adott közösség hasznosabb vagy legalábbis kevésbé káros lenne számukra a birodalom egy másik részén.<sup>15</sup>

Asszíria lakói nem voltak eredendően harciasak, ezt sem területeik fekvése, sem földműves vagy városlakó életmódjuk nem tette szükségessé. Az úgynevezett óasszír korban, Kr. e. 2000 és 1500 között Aššur város lakói mint kereskedők, és nem mint harcosok váltak ismertté, és az Újasszír Birodalom pusztulását követően, Kr. e. 609 után a területen élők ugyancsak nem mutattak különleges affinitást a katonáskodáshoz. Ennek a militáns viselkedésnek az okát tehát az államapparátuson belül kell keresnünk.

Ennek az apparátusnak a csúcán az uralkodók álltak, akik az asszír virágkor időszakában végig egy és ugyanazon dinasztia tagjai voltak. E dinasztia alapítója, egy bizonyos Adasi, nem volt hódító; a trónt a Kr. e. 17. században több vetélytársa ellenében foglalta el. Az asszír hagyomány szerint ő volt a 47. városi előljáró, „Aššur királya”, és az ő utódai összesen több mint 1000 évig uralkodtak, egészen a birodalom Kr. e. 609-ben bekövetkezett bukásáig.<sup>16</sup> Az első évszázadban ez a dinasztia is éppoly kevésbé mutatott rendkívüli rátermettséget vagy akár különösebb érdeklődést a katonai hódítások iránt, mint Aššur korábbi uralkodói. Az agresszivitás, amely a mi asszír-képünket meghatározza, tehát egyáltalán nem volt alapvető jellemvonása az asszír királyi háznak. Az ez irányba történő elmozdulás csak később következett be, amikor Asszíria a mitanni királyok fősége előtt volt kénytelen meghajolni. Noha a Kr. e. 14. században visszaszerezték függetlenségüket, és mint a térség majdani nagykirályai felemelkedtek, csupán a Kr. e. 13. században kezdték magukat hadvezéri szerepkörben feltüntetni.<sup>17</sup> Ettől kezdve tulajdonították a legnagyobb jelentőséget a sikeres hadjáratok vezetésére való képességüknek. Ebben az értékrendben nyilván még inkább megerősítette őket a Kr. e. 11. és 10. század kaotikus időszaka, amikor e képesség a túlélésüket tette lehetővé. Nem meglepő tehát, hogy a háborút nem csupán az önérvényesítés, hanem a befolyásszerzés és

a jólét megteremtése meghatározó eszközeinek tekintették, és energiáikat ezen eszköztár tökéletesítésére összpontosították. A birodalom vége felé, a Kr. e. 7. században a hatalmi apparátus végül is elért valamiféle tökéletességet, olyannyira, hogy akár olyan királyok vezetését is elviselte, akik nem tudták vagy nem akarták betölteni a katonai vezető szerepét. Például Aššur-ah-iddina (Kr. e. 681–669) sokszor és hosszú ideig betegeskedett, fia, Aššur-bān-apli (Kr. e. 668–631) pedig olyannyira csupán a saját kényelmével törődött, hogy valószínűleg egyetlen hadjáraton sem vett részt személyesen.<sup>18</sup>

A királyság mellett a legfontosabb intézményt a templom jelentette. Az asszír templomok magasan szervezettek és gazdagok voltak, és hosszú hagyományra tekintettek vissza. A templomokban tisztelt istenek legitimizálták a király uralmát, ők védelmezték őt és a birodalmat mindenféle veszéllyel szemben, és természetesen az uralkodó oldalára álltak a háborúkban is. Sőt bizonyos istenségek a harci kocsira szerelt jelvényeik alakjában személyesen is részt vettek a csatában.<sup>19</sup>

A papok a politikai kérdésekben is a legfontosabb tanácsadók voltak, és még a katonai táborokban is ők gondoskodtak az áldozatok és rituálék pontos betartásáról.<sup>20</sup> Sőt, számunkra ismeretlen okból a lovakat is, amelyek a birodalom minden részéből adóként érkeztek, először a kalhui Nabû-templom papjai – minden vallási elemet nélkülözve – vették szemügyre, mielőtt a lovakat a harcoló csapatokhoz továbbították volna.<sup>21</sup> A templomok is beletartoztak a hadjáratok fő haszonélvezőinek körébe, mivel a királyok a zsákmányból gazdag ajándékot juttattak számukra. Az ilyesfajta ajándékot befektetésnek tekintették, és mivel az istenek oly hosszú időn át az elvárt ellenszolgáltatást újabb győzelmek formájában többé-kevésbé pontosan teljesítették,<sup>22</sup> ennek megfelelően a Templom és a Palota közötti kapcsolat igazán harmonikusnak bizonyult. Ehhez járult hozzá nem utolsósorban az a körülmény is, hogy Asszíriában a templomok messzemenően a király ellenőrzése alatt álltak. Ezért ezeket is a királyi hatalmi apparátus részének tekinthetjük.

A világi elitről, azaz a királyt az adminisztrációban és a hadseregben szolgáló funkcionáriusokról meglepően keveset tudunk. A méltóságviselők a mindenkori funkcióikban tűnnek fel, néhány esetben még a karrierjük is nyomon követhető, de a társadalmi háttérük, a családjukkal és egymással való kölcsönös kapcsolataik homályban maradnak.<sup>23</sup> Bár a forrásokban olykor a „nagyok”-ként (*rabûti*) jelennek meg, mindig csak konkrét katonai vagy adminisztratív feladatokkal összefüggésben. Az asszír világi elit soha nem definiálta külön réteggént vagy rendként saját magát, nemességként pedig végképp nem. A világi elitet az jellemezte, hogy különösen közel állt a királyhoz, és ebből következően részesült annak kegyében, és nem az, hogy tagjai képesek lettek volna egységesen fellépni a királlyal szemben.<sup>24</sup>

De mi a helyzet a pénz-elittel, a kereskedők, bankárok, befektetők és vállalkozók rétegével, akiknek a közvetett,

viszont korlátlan hatalma a tulajdonképpeni lényegét alkotja a modern nyugati demokráciáknak? A kereskedőnek (*tamkāru*) nevezett személyek az Újasszír Birodalomban is jelen voltak, azonban itt a hatalmi apparátus funkcionáriusai voltak, akiknek a feladata abban állt, hogy begyűjtsék az adót, és vásárlás útján szert tegyenek az udvar és a hadsereg számára szükséges javakra.<sup>25</sup> Üzleti vagy inkább szolgálati útjaikhoz fegyveres kíséretet kaptak a hadsereg tagjai közül, akiknek ők parancsoltak.<sup>26</sup> Ezek a kereskedők óriási vagyont halmozhattak fel, de nem ők voltak az egyedüliek, akik a kiterjedt birodalom adta lehetőségekből anyagi hasznot tudtak húzni. A magán-, azaz nem a hatalmi apparátushoz kötött vállalkozásokra való utalások arra mutatnak, hogy kellett lennie valamiféle szabad vállalkozói rétegnek is.<sup>27</sup> De bármekkora lett legyen is e réteg nyeresége, a tőkeerőnek politikai befolyássá átváltását mindekelőtt az gátolta meg, hogy a modern jogállamtól eltérően Asszíriában nem volt lehetőség arra, hogy egy magánember megóvja vagyonát az uralkodótól. Elsősorban ezért nem alakult ki az Asszír Birodalomban egy olyan, politikai szempontból is jelentős vállalkozó réteg, amely a 18–19. századi gyarmatosító polgársággal összehasonlítható volna – no meg azért sem, mert az asszír uralkodók a legyőzött területek kizsákmányolását leginkább a saját hatalmi apparátusuk útján, saját szervezésben kívánták lebonyolítani.

Ha a királyoknak nem is kellett félniük a főembereiktől mint szervezett csoporttól, egyes méltóságviselők elég veszélyesek lehettek, kiváltképpen a jelentős létszámú hadsereggel rendelkező tartományi helytartók. A problémát az uralkodók úgy kezelték, hogy a Kr. e. 9. század óta – ennek az újításnak a kezdetét nem lehet pontosan meghatározni – számos fontos csúcspozíciót kizárólag eunuchokkal töltettek be.<sup>28</sup> Emögött az a belátás húzódott meg, hogy a bizonyos méltóságviselők kezében létrejövő hatalomkoncentrációt nem minden esetben lehetett megakadályozni, sőt, az ilyesfajta hatalomkoncentráció bizonyos feladatok esetében olykor szükségessé is vált. Az eunuchok alkalmazása azonban megakadályozta, hogy az efféle hatalmat a következő generáció számára átörökítsék, vagy hogy egy rivális uralkodódinasztia jöhessen létre.<sup>29</sup>



3. kép. Asszír eunuch és szakállas katonák (Dezső 2012a, 314, 94. kép nyomán)



4. kép. Asszír eunuch előkelő  
(Dezső 2012a, 324, 125. kép nyomán)

Az eunuchok különben nem voltak túlságosan sokan, nem alkottak önálló katonai egységeket, csupán a vezető udvari és katonai beosztásokban találhatjuk meg őket.

A Kr. e. 8. század közepe óta az „eunuch” és a „tartományi helytartó” kifejezések gyakorlatilag azonos jelentéssel bírtak. A „nagyok” között immár két csoportot különböztethetünk meg ekkor: szó szerinti fordításban „a szakállasokat” (*ša ziqni*) és azokat, „akik a fejé” (*ša rēšē*) – ez utóbbiak az eunuchok. Bizonyára azért hívhatták így őket, mert a szakáll növekedésének hiányában a fejük, pontosabban az arcuk láthatóvá vált.

A hadseregnek az apparátuson belüli helyzete és az udvari, templomi vagy egyéb adminisztrációhoz viszonyított jelentősége a legtisztábban akkor vált érzékelhetővé, amikor a dinasztia belüli trónviszályok az ellenőrzés elvesztésével fenyegettek.<sup>30</sup>

Pontosan ez történt a Kr. e. 9. században, III. Šulmānu-ašarēdu uralkodásának (Kr. e. 858–824) végén, amikor két herceg ellenségként került szembe egymással, és a trónharc már az uralkodó halála előtt elkezdődött. Az egyik hercegnek sikerült az apparátus egy részén kívül a birodalom majd mindegyik fontosabb városát a maga oldalára állítania, köztük a mélyen tisztelt Asszur városát és a várossal azonos nevű birodalmi főisten templomát is.<sup>31</sup> Az atyjuk által előnyben részesített ellenfelének helyzete ezzel szemben kifejezetten kedvezőtlennek tűnt: az ő kezén csupán a főváros, Kalhu maradt. Akár a birodalom teljes népességének kettejük közötti megosztására, akár az utánpótlásként szolgáló területek nagyságára tekintünk, az egyik félnek nyomasztó túlerőben kellett volna lennie. Valójában azonban az esélyek egyáltalán nem voltak annyira egyenlőtlenek, mint az említett eloszlásból következne, és a végül hét évig tartó polgárháborúban<sup>32</sup> az a jelölt győzött, aki kezdetektől a fővárosra tudott támaszkodni.

Ennek az volt az oka, hogy az asszír királyok igyekeztek a legfontosabb tényezőket a közvetlen környezetükben csoportosítani. Ezért állomásoztak a mindenkorai fővárosban a legjobb csapatok, itt volt a legnagyobb kincstár, és nem utolsósorban

a birodalom politikai, adminisztratív és katonai szakértői is itt összpontosultak. Ebben az esetben a birodalmi központ, a főváros az egész periféria felett győzedelmeskedett, jóllehet a birodalmi főisten, Asszur ideológiai-morális támogatásával nem számolhatott a később győzelmet arató herceg, mivel ennek az istenségnek a temploma az ellenfél kezére került. Ezek szerint azonban még az Asszur-templom támogatása is kevésbé volt fontos, mint a főváros birtoklása.

Ugyanakkor egy Kr. e. 7. századi polgárháború azt bizonyítja, hogy egyedül a fővárosnak a birtoklása nem mindig volt elegendő a győzelemhez. A későbbi király, Asszur-ah-iddina még koronahercegként visszavonult egy vidéki tartományba az ellene szőtt udvari intrikák elől, és még akkor is ott tartózkodott, amikor fivérei meggyilkolták apjukat, Sîn-ahhē-erībát Kr. e. 681-ben. Bár a gyilkosok kezén volt az akkori főváros, Ninive, nem értek vele semmit, mivel csapataik végül is átálltak a kijelölt trónörökös, Asszur-ah-iddina oldalára, aki királyként vonult be Ninivébe. A hadsereg támogatásának biztos tudatában nem volt kérdés, hogy a főváros és az asszír társadalom nagyobb része uralkodóként ismeri el őt.<sup>33</sup>

Összefoglalásként megállapítható, hogy aki mögött a hadsereg egységesen felsorakozott, az jó eséllyel vehette fel a harcot akár az asszír társadalom többi részével is. Ebből következően a hadsereget az asszír hatalmi apparátuson belül az egyedüli döntő elemként azonosíthatjuk.

Milyen lehetősége volt az uralkodónak, hogy mindezt ellenőrzése alatt tudja tartani, és meg tudja őrizni helyzetét az apparátus csúcán?

Soha nem merült fel annak még csak az elméleti lehetősége sem, hogy bármiféle, az apparátus elleni alulról szerveződő népfelkelés sikeres lehetne.<sup>34</sup> Ebben a tekintetben az asszír királyok teljes biztonságban érezték magukat, és abból indultak ki – mint láttuk, jogosan –, hogy a hatalmi apparátus erősebb, mint a társadalom többi része együttesen.

Sokkal komolyabban veendőek voltak azok az intrikák és összeesküvések, amelyek az uralkodó közvetlen környezetében, az udvarban és magán az apparátuson belül jöttek létre.<sup>35</sup> Az ókori keleti birodalmak legtöbb uralkodójához hasonlóan az asszír királyok is szomorú választás elé kerültek: vagy paranoiásokká váltak, vagy csak nagyon rövid ideig uralkodtak. Még ha a dinasztia annyira biztosan ült is a trónon, hogy soha még csak fel sem merült külső kísérlet a trón elbitorlására, akkor is egy egész sor asszír király élete ért erőszakos véget, tehát minden okuk megvolt arra, hogy bizalmatlansággal forduljanak saját rokonai, fivérei és fiaik felé.<sup>36</sup>

A legnagyobb veszélyt azonban – legalábbis elméleti szinten – a hadsereg jelentette. A lakosságot marginalizált helyzetbe kényszerítették, a templom állami ellenőrzés alá került, és a méltóságviselők saját hatalmának kiépülését is meggátolták, így nem maradt semmi, amit a hadsereggel szemben a mérleg serpenyőjébe lehetett volna helyezni, ha az az uralkodó ellen fellázad.

Az asszír királyok legfigyelemreméltóbb teljesítményei közé tartozott, hogy ez a lehetséges veszély sohasem vált valóra, és sikerült az engedelmes hadsereg ideálképét messzeemenően megvalósítaniuk.<sup>37</sup> Egynémely római császártól vagy Abbászida kalifától eltérően az asszír királyt sosem ejtették fogságba saját katonái, és mindig megmaradt a cselekvőképessége.

A katonai túlhatalom külső ellensúlyának hiányát a hadseregen belüli egyensúllyal orvosolták. A királyok erre a célra ugyanazt a stratégiát alkalmazták, amely más esetekben is jól bevált: ameddig a rendszer működését nem befolyásolta hátrányosan, addig az alattvalók közötti viszálykodást segítették elő, és nem az egyetértést. Céljuk ezzel az volt, hogy az alattvalóknak az apparátus tagjaival egyetértésben kelljen végrehajtaniuk az uralkodó parancsát, és hogy belső viszály esetén ne tudjanak önállóan megegyezésre jutni, hanem egymástól függetlenül kérjenek az uralkodótól segítséget – így a király a közvetítő és döntőbíró áhított szerepében tűnhetett fel.<sup>38</sup>

A királyok tehát, ahol csak lehetett, a bizalmatlanságot, a viszályt és a kölcsönös elhatárolódást pártolták, és minden erejükkel a heterogenitást szorgalmazták. Tömeges deportációk végrehajtásával egész népeket rakosgattak ide-oda, s ezáltal tartósan megváltoztatták a birodalom etnikai eloszlását. Az új alapítású fővárosokat is vegyes lakossággal telepítették be, mivel éppen ott a velük szemben egységesen fellépő lakosság gondolata teljességgel elviselhetetlen lett volna számukra. A birodalom főemberei között utaltunk már a szakállasok és az eunuchok közötti szakadásra.

A hadsereg esetében is ugyanígy jártak el. A különböző származású hadifoglyokból ezrével soroztak be katonákat az asszír hadseregbe,<sup>39</sup> a vazallus fejedelmek és királyok a birodalom minden részéből a fegyveres kíséretükkel együtt vettek részt a hadjáratokon, és több arámi törzs is abból élt, hogy az asszír hadsereg számára állított ki katonákat.<sup>40</sup>

A potenciálisan különösen nagy veszélyt jelentő királyi testőrségen belül a Kr. e. 7. században nem kevesebb mint tizenegy különböző nép harcosai képezték egymás ellensúlyát.<sup>41</sup>

Az újkori nemzetállamok hadseregének képe rányomja bélyegét gondolkodásunkra, és a modernitás felől nézvést könnyen úgy vélhetjük, hogy az asszír hadsereg heterogenitása, sőt multikulturalizmusa inkább valamiféle negatív jelenség, gyengeség lehetett, ami a harcérték tekintetében hátrányos következményekkel járt. Ezért fontos felidézni a szeldzsuk nagyvezír, Nizām al-Mulk (1018–1092) *Siyāsatnāme* (*A kormányzás könyve*) című munkájának sorait, amelyek egy teljesen más látásmódot tükröznek, olyat, amely sokkal inkább megfeleltetett az asszirokénak:<sup>42</sup> „Ha az egész hadsereg csupán egyetlen népből tevődik össze, veszélyt jelent: a hadsereg nem lesz elég engedelmes, és zavargások törhetnek ki. Ezért sok népből kell összeállítani a sereget...”

Követendő példaként említi a gaznavida Mahmūd (998–1030) seregét:

*Mahmūd szultán szokása ez volt: sokféle népből állította össze csapatait: törökökből, khorászaniakból, arabokból, indekből, dailamiakból, gūrokból. Hadjáratok alkalmával minden éjjel kihirdették, hogy hány embernek kell őrségben állnia az egyes csoportokból. Minden csapatnak a táborhelye ismeretes volt. Egymástól való félelmükben egyik csapat sem mert eltávozni virradat előtt. Amint eljött a csata napja, egyenként minden nép csatarendbe állott, és mindegyik dicsőségre és hírnévre törekedett, hogy senki ne mondhassa, ez vagy az a nép kudarcot vallott a harcban. Mindenki arra törekedett, hogy a másikat felülmúlja. Ha egy hadinépben belül ez a rend uralkodik, akkor minden harcos engedelmes és*

*hírnévre vágyó lesz. Biztos, hogy fegyverrel a kézben egy lépést sem hátrálnak meg, míg az ellenséges sereget meg nem semmisítik.*

Hasonlóan vélekedhettek az asszír uralkodók is a hadinép egyes etnikai összetételéről, tudniillik ily módon a sereg részei soha nem fognak össze a király ellen, sőt inkább egymással versengenek annak kegyeért.

Katonaállam volt-e tehát Asszír? Mostanra feltehetően világossá vált, hogy a katonaállam mind a négy, fentebb kifejtett kritériumát megtaláljuk az Újasszír Birodalomban:

(1) Asszírának szándéka és ideológiai-vallási alapja volt a háborúra való készség. Az isteni világregend érvényesítése csupán a háború legitimálására szolgált, és valójában nem az állam valós célja volt. Maguk a hódítások többnyire nagyon racionális, gazdasági és stratégiai szempontokat követtek. A háború volt a legfontosabb eszköz a politikai célok megvalósításához és a birodalom bevételeinek gyarapításához.

(2) A lakosság többsége számára a hadviselés volt a legfontosabb foglalkozás. Ez a pont elsősorban akkor érvényes, ha Asszíriát – egy inkább keleties szemlélet szerint – a dinasztíára és az elitre, tehát az apparátusra korlátozzuk, és a népeket, amelyek felett uralkodott, a birodalom eszköztárának tekintjük. Természetesen létezett a teljesen átlagos asszír, aki nem tartozott az apparátushoz, nem vett részt hadjáratokban, hanem a saját portájával törődött, kézművesként vagy kereskedőként dolgozott, vagy egyéb békés foglalkozást űzött. Ez a réteg azonban nem volt mérvadó, mivel nem rendelkezett politikai beleszólási joggal: minden lényeges dolog magán az apparátuson belül dőlt el, ahol ő mit sem számított, viszont az apparátus követeléseitől nem tudta kivonni magát. Az apparátus minden részét, még a viszonylag független templomokat is bevonták a folyamatos hadi erőfeszítésekbe.

(3) Asszír egyrészt képes volt rá, hogy eszközei nagyobb részét tartósan hadviselésre fordítsa, másrészt ezen eszközeinek nagy részét éppen a háború segítségével szerezte meg.

(4) A birodalom fennmaradása teljes egészében és anyagi szinten is a folyamatos katonai sikereken alapult.

Asszír egyedül akkor nem tekinthető katonaállamnak, ha ennek feltételeként egy további kritériumot is feltételül szabunk: nevezetesen hogy a katonaállam egyben a hadsereg uralmát is jelenti, tehát valamiféle katonai diktatúrát valósít meg. Az asszír király nem valamiféle tisztikarnak, hanem egy ősi dinasztíának volt a tagja, és állandó figyelmet fordított arra, hogy éppen a saját hadereje ne kerülhessen hatalmi pozícióba.

*Vér Ádám fordítása*

Jegyzetek

A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: „War das Neuassyrische Reich ein Militärstaat?": B. Meißner – O. Schmitt – M. Sommer (szerk.): *Krieg – Gesellschaft – Institutionen. Beiträge zu einer vergleichenden Kriegsgeschichte*. Berlin, 2005, 31–60.

- 1 Gernet 1987, 256–259.
- 2 Ehhez lásd Fuchs 1998, 112–123.
- 3 Míndezt az asszír uralkodók gyakorta és szívesen ábrázoltatták írásos és képi formában egyaránt. Bizonyos önelégültség érződik az asszír források hangvételében, amikor azokról az ostromlott babilóniakról vagy szenvedő arabokról esik szó, akiknek elvágják az ivóvíz-utánpótlását (Borger 1996, 230–231, C prizma § 62–64, és 248, A prizma § 76 és § 78). A királyfeliratok rendszeresen beszámolnak az ellenséges foglyok kínzásáról és kivégzéséről, és a civil lakossággal szemben tanúsított bánásmódjuk sem igazán felelt meg a háború modern elvárásainak. Ehhez lásd II. Aššur-nāšir-apli feliratiból: Grayson 1991, 199–200, col. i. 89–93 sorok, 201–202, col. i. 116–col. ii. 1. sorok; vagy Aššur-bān-apli felirataiból: Borger 1996, 236, C prizma § 73.
- 4 A Tell Halaf fejedelme, Kapara által újrafelhasznált kőlapok egyik domborműves ábrázolásán (amelyet Orthmann 2001, 242–243 és 421 a Kr. e. 10. századra keltez) egy lovas katona látható, míg az asszír ábrázolásokon lovas katonák először csupán II. Aššur-nāšir-apli (Kr. e. 883–859) domborművein jelennek meg. Elődje, II. Tukultī-Ninurta (Kr. e. 890–884) királyfelirataiban még csupán harci kocsizó és gyalogosan harcoló asszír katonákról tesz említést (Grayson 1991, 178, 130–131. sorok).
- 5 A különféle harci kocsizó, lovas és gyalogos alakulatokhoz lásd Postgate 2000. Egy több helyütt is felmerülő elmélet szerint a lovasság megjelenésével a harci kocsi használata idejétmúlttá vált, elvesztette jelentőségét, és csupán a katonai parádékon használták ezeket a járműveket (lásd például Mayer 1995, 449), ez azonban túlzott leegyszerűsítés. A harci kocsizók bizonyos feladatköreit átvette a lovasság, azonban a fegyvernem fennmaradt, és a harci eszköz tovább fejlődött: nagyobb és stabilabb járművé vált. A harci kocsit, a lovasságot és gyalogságot hosszú időn át egymás mellett használták nemcsak a Közel-Kelet, de Kína és India hadseregeiben is.
- 6 Vö. Zutterman 2003.
- 7 Lásd Eph'al 1983, 93.
- 8 SAA 11, no. 126 és xxvii.
- 9 Ezt a számot a szöveg legutóbbi kiadásában (SAA 5, no. 250) hozza G. B. Lanfranchi és S. Parpola. Az ott tárolt gabonamenyiségből két további szöveghely segítségével tudták megbecsülni a létszámot. Ezek az SAA 1, no. 172, r. 27–28; valamint az ND 2803 szöveg obv. II 13'–14'. sorok (Parker 1961, 59). E szövegek alapján egy katona egy napi szükséglete 1 kg kenyér volt, ennek előállításához pedig 2 liter gabonára volt szükség. Egy ló ellátásához 16 liter árpára volt szükség naponta (ez utóbbihoz lásd Schmidtchen 1990, 290–291). Más eredményre jut Fales (1990, 23–30), aki szerint egy fő ellátására elegendő 1 liter gabona egy nap, tehát az ő számítása szerint az itt tárolt készletekből 70 500 főt lehetett ellátni, azonban szerinte ebbe a létszámba a hadsereg tagjain kívül a lakosságot is bele kell érteni.
- 10 A fennmaradt adminisztratív dokumentumok csupán a hadsereg bizonyos részeire vonatkozó információkat tartalmaznak, leginkább a magterület és a tartományok katonai szolgálata kötelezett lakosaival kapcsolatban (Postgate 1974, 218–220). Ugyanakkor jószereivel semmit nem tudunk a zsoldosok felfogadásának rendszeréről, vagy az olyan, etnikai alapon szerveződő segédcapatok rekrutációjáról, mint amilyenek a gurrúk vagy az itu'ák voltak; minderről lásd újabban Postgate 2000. Néhány elit katonai alakulatot név szerint említenek a forrásaink, és világos, hogy e csapatok lovakkal rendelkeztek. Azonban a vonatkozó forrásokból nem derül ki, hogy ezek harci kocsizó vagy lovassági csapatok voltak-e, esetleg e két fegyvernem valamiféle keverékét alkották (Dalley–Postgate 1984, 36). Az újasszír kori források hadtörténeti felhasználhatóságáról fontos tanulmány: Radner 2002, 9–14.
- 11 E folyamat csúcspontját a Kr. e. 8. században III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn hadjáratai, a Kr. e. 7. században pedig Aššur-bān-apli egyiptomi hadjárata jelentették.
- 12 Az adó és zsákmány kérdéséhez lásd Elat 1982; Bär 1996; valamint III. Šulmānu-ašarēdu uralkodásának idejére Yamada 2000, 225–230.
- 13 Lásd SAA 12, xxi.
- 14 Lásd többek között az alábbi szöveghelyeket: Fuchs 1994, 323; Ann. 202–203 és 334; Ann. 343–348; valamint Borger 1996, 242; F § 35 F VI 19–21.
- 15 Lásd Oded 1979.
- 16 Az asszír királylistákhoz lásd Grayson 1980–1983, a királyi család leszármazásához Yamada 2003.
- 17 Ez a folyamat jól nyomon követhető a középasszír uralkodók királyfeliratain: Grayson 1987.
- 18 Aššur-ah-iddina betegségéhez lásd Parpola 1983, 230–236; valamint Roth 1985, 309. Aššur-bān-apli uralkodása idején több hadjáraton bizonyíthatóan nem vett részt, és nincs olyan szöveg, ami alátámasztaná, hogy valamelyik hadjáraton biztosan részt vett volna. Jellemző a B prizma királyfeliratának az a szöveghelye (Borger 1996, 225), amelyben Ištar istennő utasítja a királyt, hogy a háború veszedelmeitől maradjon távol, míg ő megvívja Elám ellen a harcot. [A királyfelirat teljes szövegének Vér Ádám által készített magyar fordítását lásd az *Ókor* 2018/3. számában, 30 skk.] Aššur-bān-apli híres oroszlánvadászati-jelenetei nem mondanak ellent mindennek (több ábrázolás hitelessége egyébként is megkérdőjelezhető), hanem az uralkodói alkalmatlanság túlkompensációjaként értelmezhetők.
- 19 Pongratz-Leisten–Deller–Bleibtrau 1992.
- 20 SAA 4; SAA 10; továbbá Pongratz-Leisten–Deller–Bleibtrau 1992.
- 21 SAA 13, xvii–xviii.
- 22 Az egyetlen nyugtalanító kivételt II. Šarrukīn jelentette, aki bár életében gazdag ajándékokkal látta el a birodalom temploit, utolsó hadjárata során erőszakos halált halt. Ehhez lásd Frahm 1999–2001.
- 23 Mattila 2000, 129–131.
- 24 Ezen a ponton helyénvalónak látszik egy hosszabb megjegyzés az írnokokkal kapcsolatban. Rendkívül fontos munkájuk ellenére az írnokok nem tartoztak automatikusan a „nagyok” közé, és kevés kivételtől eltekintve még az apparátus legmagasabb szintű vezetői, a tábornokok, tartományi helytartók, sőt a királyok sem tudtak írni és olvasni. Az ékírásos írásrendszer bonyolult, az írnoki képzés pedig hosszú és fárasztó folyamat volt. Az írást leginkább a tulajdon-átruházás hitelesítésére használták, jogi döntvények rögzítésére, valamint az adminisztráció számára fontos dolgok könyvelésére, azonban mindennek egy harcos számára kevés haszna volt. Amennyiben a „nagyoknak” írásban kellett kommunikálniuk egymással, hivatásos írnokokat alkalmaztak a feladatra. Maguk a katonák – a katonai adminisztráció írnokait leszámítva – nem voltak írástudók, s így bár Asszíria ezer szállal kapcsolódott a hadviseléshez, mégsem készültek katonai tankönyvek vagy teoretikus szövegek.
- 25 Ehhez lásd Radner 1999; valamint Elat 1982.
- 26 Ez azért vált szükségessé, mert a *pax Assyrica* ellenére az utazás a birodalom több részén is veszélyekkel járt.



- 27 Radner 1999, 109–110.
- 28 Lásd Grayson 1995; valamint Tadmor 2002.
- 29 A Kr. e. 9. század végétől kezdve a Kr. e. 8. század közepéig tartó időszakban több hivatalnoknak is sikerült egyidejűleg számos tisztséget megszereznie, mindez mégsem ásta alá a birodalom egységét, feltehetőleg azért, mert e tisztségviselők eunuchok voltak.
- 30 A regnáló király általában maga jelölte ki örökösét fiai közül. Az elsőszülöttség joga ebben a kérdésben nem igazán számított, tehát valamennyi fiú és az édesanyjuk számára is nyitva állt az út, hogy ügyes intrikák segítségével trónörökössé vagy anyakirálynővé válhassanak. Bár ezek a harcok általában csendben és titokban zajlottak, ugyanolyan kemény helytállást igényeltek, mint a külső ellenségek elleni háborúk.
- 31 Lásd Grayson 1996, 183: i.39–53.
- 32 A belviszály Kr. e. 826 és 820 között zajlott, vö. Millard 1994, 57.
- 33 Az eseményeket leírja Borger 1956, 40–42, Episode 2. Sîn-ahhē-erība meggyilkolásához lásd Frahm 1997, 18–19; valamint Frahm 2002, 1121.
- 34 Azok az ellenséges uralkodók vagy vazallus fejedelmek, akik nem voltak képesek ellenállni egy alulról szerveződő lázadásnak, és elvesztették hatalmukat, az asszír udvar szemében nevetségessé váltak, lásd Fuchs 1998, 115–116.
- 35 Részben ilyen félelmekről tanúskodnak az Aššur-ah-iddina uralkodása idején keletkezett jóskérdések: SAA 4, nos. 139–148.
- 36 Mint láttuk, III. Šulmānu-ašarēdu nem élte meg annak a polgárháborúnak a végét, amely még uralkodása idején tört ki a fiai között. III. Tukultī-apil-Ešarra (Kr. e. 744–727) azt követően lépett trónra, hogy fivére, V. Aššur-nērārī (Kr. e. 754–745) hatalmát egy Kalhuban kitört lázadás megbuktatta, vö. Millard 1994, 59. Ebben az esetben az erőszakos trónbitorlás ugyan lehetséges forgatókönyv, de nem bizonyítható. Ezzel szemben V. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 726–722) egészen biztosan fivére, II. Šarrukīn (Kr. e. 721–705) hatalomszerzésének áldozatává vált, míg Sîn-ahhē-erībát (Kr. e. 704–681) saját fiai ölték meg, miként azt fentebb már említettük. És ezek csupán az ismert esetek, hiszen nagyon kevés asszír király halálának körülményei tisztáztak.
- 37 Ez az ideálkép a feliratokban is megjelenik. E szövegekben a hadsereg vagy teljesen egygyé válik a király személyével, vagy akarat nélküli, amorfi, teljesen visszafogott és fegyelmezett tömegként jelenik meg, amely minden ellentmondás nélkül engedelmeskedik.
- 38 Jellemző az akkád kifejezés: *pā ištēn šušunu*, szó szerint „szájukat egygyé téve”, ti. egyetértésben. Az asszír uralkodó határozta meg az egység kívánt formáját: teljes engedelmesség az alávett népektől, amelyekre Aššur igáját helyezte. A szöveghelekhez lásd Grayson 1991, 153: 100, 222: iii.132, 225: 21, 276: 14; Tadmor 1994, 44: Ann. 9:11; valamint Fuchs 1994, Zyl. 73. Az egységet pedig úgy tudja fenntartani az asszír király, ha azt megtartja magának, és másoktól megvonja az egység megteremtésének lehetőségét. Ha a „szájukat egygyé téve” formula egy vazalluskirály esetében merül fel, az már az Asszír elleni lázadás kezdetét jelentette: Fuchs 1994, Prunk. 34.
- 39 Egyedül Sîn-ahhē-erība Kr. e. 704 és Kr. e. 694 között 50 000 legyőzött katonát sorozott be az asszír seregbe, vö. Borger 1979, 77; további adatokhoz lásd Mattila 2000, 151. Bár e szám talán eltúlzott, mégsem tagadható, hogy az asszír hadsereg jelentős részét külföldről származó katonák képezték. Lanfranchi (1998, 106) mutatott rá arra, hogy az asszír magterület nagyvárosainak kiváltságai – különösen a katonai szolgálat alóli mentességük – nagymértékben korlátozta a hadkiegészítés lehetőségeit. A Szamáriából, Urartuból és Nübiából származó csapatokhoz lásd Dalley 1985. A korábbi ellenségek besorozása azzal az előnnyel is járt Asszír számára, hogy ily módon úgy tett szert harcedzett csapatokra, hogy nem kellett befektetnie azok kiképzésébe. És a besorozottak számára is kecsgetőbb választás volt az asszírok oldalán harcolni, mint hogy megcsónkítsák, megöljék vagy rab-szolgasorba taszítsák őket.
- 40 Az asszír hadsereg mindazonáltal nem zsoldossereg volt, inkább valamiféle keveréke a hivatásos, a hadi szolgálatra kötelezett, az asszír tartományok lakosai közül egy-egy hadjáratra besorozott, a legyőzött seregekből verbuvált és a vazallus uralkodók által kiállított haderőnek, lásd Postgate 1974, 218–220. Meg kell jegyezni azonban, hogy az Újasszír Birodalomban nem léteztek szabad zsoldosok, sem olyasféle piaci mechanizmus, amelynek keretében a zsoldosok a legmagasabb árat ígérőnek ajánlhatták volna fel szolgálataikat. Ha azonban a zsoldos alatt olyan harcost értünk, akinek legfontosabb törekvése nem egy uralkodó vagy egy állam szolgálata, hanem a személyes anyagi haszonszerzés, akkor az asszír hadsereg nagyobb, ha nem túlnyomó részét tarthatjuk zsoldosnak.
- 41 SAA 4, no. 139, r. 10–12; no. 142, r. 10–12; no. 144, r. 10–13. Az asszír királyi testőrségben szolgáló médekről lásd Liverani 1995 és Lanfranchi 1998.
- 42 Mindkét idézethez lásd Schabinger von Schowingen 1987, 308.

## Bibliográfia

- Bär, J. 1996. *Der assyrische Tribut und seine Darstellung. Eine Untersuchung zur imperialen Ideologie im neuassyrischen Reich*. AOAT 243. Neukirchen-Vluyn.
- Borger, R. 1956. *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*. AfO Beiheft 9. Graz.
- Borger, R. 1976. *Babylonisch-Assyrische Lesestücke, Heft I. Die Texte in Umschrift*. Analecta Orientalia 54. Roma.
- Borger, R. 1996. *Beiträge zum Inschriftenwerk Assurbanipals. Die Prismenklassen A, B, C = K, D, E, F, G, H, J und T sowie andere Inschriften*. Wiesbaden.
- Dalley, S. – Postgate, J. N. 1984. „New Light on the Composition of Sargon II's Army”: uő: *The Tablets from Fort Shalmaneser*. Cuneiform Texts from Nimrud 3. London.
- Dalley, S. 1985. „Foreign Chariotry and Cavalry in the Armies of Tiglath-pileser III and Sargon II”: *Iraq* 47, 21–48.
- Dezső T. 2012a. *The Assyrian Army. I. The Structure of the Neo-Assyrian Army as Reconstructed from the Assyrian Palace Reliefs and Cuneiform Sources. 1: Infantry*. Budapest.
- Dezső T. 2012b. *The Assyrian Army. I. The Structure of the Neo-Assyrian Army as Reconstructed from the Assyrian Palace Reliefs and Cuneiform Sources. 2: Cavalry and Chariotry*. Budapest.
- Elat, M. 1982. „The Impact of Tribute and Booty on Countries and People within the Assyrian Empire”: H. Hirsch – H. Hunger (szerk.): *Vorträge gehalten auf der 28. Rencontre Assyriologique Internationale in Wien 6.–10. Juli 1981*. Horn, 244–251.
- Eph'al, I. 1983. „On Warfare and Military Control in the Ancient Near Eastern Empires. A Research Outline”: H. Tadmor – M. Weinfeld (szerk.): *History, Historiography, and Interpretation. Studies in Biblical and Cuneiform Literatures*. Jerusalem, 88–106.
- Fales, F. M. 1990. „Grain Reserves, Daily Rations, and the Size of the Assyrian Army. A Quantitative Study”: *State Archives of Assyria Bulletin* 4, 23–34.
- Frahm, E. 1997. *Einleitung in die Sanherib-Inschriften*. AfO Beiheft 26. Wien.
- Frahm, E. 1999–2001. „Nabû-zuqup-kēnu, das Gilgameš-Epos und der Tod Sargons II”: *Journal of Cuneiform Studies* 51, 73–90.

- Frahm, E. 2002. „Sin-ahhē-erība”: H. D. Baker (szerk.): *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire 3/I: P–Ş*. Helsinki, 1113–1127.
- Fuchs, A. 1994. *Die Inschriften Sargons II aus Khorsabad*. Göttingen.
- Fuchs, A. 1998. *Die Annalen des Jahres 711 v. Chr.* State Archives of Assyria Studies 8. Helsinki.
- Gernet, J. 1987. *Die chinesische Welt*. Frankfurt.
- Grayson, A. K. 1980–1983. „Königslisten und Chroniken, B”: *Reallexikon der Assyriologie* 6, 86–135.
- Grayson, A. K. 1987. *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. RIMA 1. Toronto.
- Grayson, A. K. 1991. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114–859 BC)*. RIMA 2. Toronto.
- Grayson, A. K. 1993. „Assyrian Officials and Power in the Ninth and Eighth Centuries”: *State Archives of Assyria Bulletin* 7, 19–52.
- Grayson, A. K. 1995. „Eunuchs in Power. Their Role in the Assyrian Bureaucracy”: M. Dietrich – O. Loretz (szerk.): *Vom Alten Orient zum Alten Testament. Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993*. AOAT 240. Neukirchen-Vluyn, 85–98.
- Grayson, A. K. 1996. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858–745 BC)*. RIMA 3. Toronto.
- Lanfranchi, G. B. 1998. „Esarhaddon, Assyria and Media”: *State Archives of Assyria Bulletin* 12, 99–109.
- Liverani, M. 1995. „The Medes at Esarhaddon’s Court”: *Journal of Cuneiform Studies* 47, 57–62.
- Mattila, R. 2000. *The King’s Magnates. A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*. State Archives of Assyria Studies 11. Helsinki.
- Mayer, W. 1995. *Politik und Kriegskunst der Assyrer*. Münster.
- Millard, A. 1994. *The Eponyms of the Assyrian Empire 910–612 BC*. State Archives of Assyria 2. Helsinki.
- Oded, B. 1979. *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*. Wiesbaden.
- Orthmann, W. 2001. „Die Ausgrabung am Tell Halaf – Architektur und Bildwerke”: G. Teichmann – G. Völger (szerk.): *Faszination Orient. Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*. Köln, 204–247.
- Parker, B. 1961. „Administrative Tablets from the North-West Palace, Nimrud”: *Iraq* 23, 15–67.
- Parpola, S. 1983. *Letters from the Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal. Part II: Commentary and Appendices*. AOAT 5/2. Neukirchen-Vluyn.
- Pongratz-Leisten, B. – Deller, K. – Bleibtreu, E. 1992. „Götterstreitwagen und Götterstandarten. Götter auf dem Feldzug und ihr Kult im Feldlager”: *Baghdader Mitteilungen* 23, 291–356.
- Postgate, J. N. 1974. *Taxation and Conscription in the Assyrian Empire*. Studia Pohl; Series Maior 3. Rome.
- Postgate, J. N. 2000. „The Assyrian Army in Zamua”: *Iraq* 62, 89–108.
- Radner, K. 1999. „Traders in the Neo-Assyrian Period”: J. G. Dercksen (szerk.): *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia. Proceedings of the First MOS Symposium (Leiden 1997)*. Istanbul–Leiden, 101–126.
- Radner, K. 2002. *Die neuassyrischen Texte aus Tall Šēh Hamad*. Berlin.
- Roth, M. T. 1985. „Buchbesprechung zu S. Parpola (1983)”: *Zeitschrift für Assyriologie* 75, 307–310.
- SAA 1: Parpola, S. 1987. *The Correspondence of Sargon II. Part I: Letters from Assyria and the West*. State Archives of Assyria 1. Helsinki.
- SAA 4: Starr, I. 1990. *Querries to the Sungod. Divination and Politics in Sargonid Assyria*. State Archives of Assyria 4. Helsinki.
- SAA 5: Lanfranchi, G. B. – Parpola, S. 1990. *The Correspondence of Sargon II. Part II. Letters from the Northern and Northeastern Provinces*. State Archives of Assyria 5. Helsinki.
- SAA 10: Parpola, S. 1993. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*. State Archives of Assyria 10. Helsinki.
- SAA 11: Fales, F. M. – Postgate, J. N. 1995. *Imperial Administrative Records, Part II. Provincial and Military Administration*. State Archives of Assyria 11. Helsinki.
- SAA 12: Kataja, L. – Whiting, R. 1995. *Grants, Decrees and Gifts of the Neo-Assyrian Period*. State Archives of Assyria 12. Helsinki.
- SAA 13: Cole, S. W. – Machinist, P. 1998. *Letters from Priests to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal*. State Archives of Assyria 13. Helsinki.
- Schabinger von Schowingen, K. E. 1987. *Nizāmulmulk. Das Buch der Staatskunst Šāsatnāma. Aus dem Persischen übersetzt und eingeleitet von Karl Emil Schabinger Freiherr von Schowingen*. Zürich.
- Schmidtchen, V. 1990. *Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie*. Weinheim.
- Tadmor, H. 1994. *The Inscriptions of Tiglath-pileser III King of Assyria. Critical Edition with Introductions, Translations and Commentary*. Jerusalem.
- Tadmor, H. 2002. „The Role of the Chief Eunuch and the Place of Eunuchs in the Assyrian Empire”: S. Parpola – R. M. Whiting (szerk.): *Sex and Gender in the Ancient Near East. Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2–6, 2001*. Helsinki, 603–611.
- Yamada, Sh. 2000. *The Construction of the Assyrian Empire. A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 BC) Relating to His Campaigns to the West*. CHANE 3. Leiden.
- Yamada, Sh. 2003. „Notes on the Genealogical Data of the Assyrian King List”: I. Eph’al – A. Ben-Tor – P. Machinist (szerk.): *Hayim and Miriam Tadmor Volume*. Eretz-Israel 27. Jerusalem, 264–275.
- Zutterman, C. 2003. „The Bow in the Ancient Near East. A Re-evaluation of Archery from the Late 2nd Millennium to the End of the Achaemenid Empire”: *Iranica Antiqua* 38, 119–165.